

izvirni znanstveni članek
prejeto: 2003-05-09

UDK 811.163.6:811.132'282.8(497.4-15)

PREVZETE BESEDE IN KALKI NA ZAHODNEM SLOVENSKEM JEZIKOVNEM OBMOČJU

Mitja SKUBIC

Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

IZVLEČEK

Avtor se v članku ukvarja s prevzetimi besedami in kalki, ki so jih Slovenci na zahodnem slovenskem jezikovnem območju prevzeli iz furlanščine in ki so značilni samo za omenjeno območje. Posebno pozornost posveča kalkiranju, "nevidnemu izposojanju", ker je pogoj za kalk samo neposredni stik, tj. sobivanje več etnij na istem območju. Avtor meni, da je kalkiranje pomembnejše od prevzemanja besed.

Ključne besede: furlanski govori, slovenski govori, jeziki v stiku, kalki, zahodna Slovenija

PRESTITI E CALCHI NELL'AREA LINGUISTICA SLOVENO – OCCIDENTALE

SINTESI

Nel suo articolo, l'autore prende in esame i prestiti e i calchi che gli sloveni dell'area linguistica sloveno – occidentale hanno ricevuto dal friulano e che sono caratteristica esclusiva della zona in questione. Particolare attenzione è dedicata al fenomeno dei calchi ("prestiti invisibili"), poiché condizione per la nascita di un calco è soltanto il contatto diretto, cioè la coabitazione di più etnie nella stessa regione. L'autore è dell'opinione che il calco sia più importante del prestito linguistico.

Parole chiave: parlate friulane, parlate slovene, lingue a contatto, calchi, Slovenia occidentale

1.

Izhajamo iz prepričanja, da je v stiku dveh ali več etnij medsebojno jezikovno vplivanje samo po sebi razumljivo, kakor je tudi razumljivo, da tako vplivanje ne more biti čisto enake teže. Jeziki so si jezikoslovno enakovredni, vsi so celostne enote in vsak od njih je popoln v smislu, da jezikovno izražanje zadovolji potrebam po glasovni ostvaritvi psihičnega dogajanja v človeku in sveta okoli njega, kolikor ga pač posameznik ali etnija potrebuje. Vendar pa si jeziki niso enakovredni sociolingvistično: raba nekaterih močno presega njihove siceršnje državne, politične meje, pri tem pa se večja njihov pomen; v teku časa se seveda zunajjezikovna veljava, in s tem mogoči vpliv na jezike v stiku, lahko močno spreminja.

V duhu našega znanstvenega srečanja bomo precej zanemarili jezikovni vpliv italijanščine na slovenski knjižni jezik, kar je seveda zaznavno tudi v zahodnih slovenskih narečjih, je pa dovolj znano in dognano, saj je v preteklih stoletjih italijanščina dala svoj leksikalni prispevek slovenščini, in seveda ne samo slovenščini, vsej kulturni Evropi v prenekaterem pomenskem polju. Dovolj je pomisliti na besedno umetnost, literaturo, glasbo, gledališče, slikarsko in likovno umetnost, na stavbarstvo, pa tudi na manj vzvišene manifestacije človeškega duha, kot so vojaštvo in denarništvo, ali tudi moda in kuharska spretnost.

Ta del besednega zaklada je dokaj skupen slovenskim narečjem in knjižnemu jeziku. Bolj nas zanimajo tisti romanski vplivi, ki so značilni samo za zahodno slovensko jezikovno območje. Tu imamo v zavesti, da je bil precejšen del slovenskega zahodnega ozemlja v času med obema svetovnjima vojnima pod Italijo, skrajni zahodni del, denimo, zahodno od Idrije, torej Rezija, Benečija, dolina Tera, pa že kmalu po združitvi Italije v drugi polovici 19. stoletja. Kar zadeva jezikovno situacijo celo prej, v stoletjih pod Beneško republiko, in zaradi tega pod italijanskim kulturnim in tudi jezikovnim vplivom, pa pravzaprav od političnega konca posvetne oblasti Oglejskega patriarhata. Pri tem je odvečno navesti, da je bila slovenščina v Italiji, in ne šele pod fašizmom, pritisnjena k tlom: Špeter Slovenov je na primer izgubil svoje dotodanje uradno ime, San Pietro degli Schiavi, furlansko Sampieri dai sclàs, in s kraljevim dekretom št. 4820 z dne 7. 1. 1869, torej le nekaj let po priključitvi ozemlja prejšnje Beneške republike, postal San Pietro al Natisone. Dvajsetletje fašistične oblasti je potenciralo tudi jezikovno poenotenje vse države: slovenščine v javnem življenju, šoli, upravi, v stikih državljana z oblastjo, z administracijo, dovolj je pomisliti na poitalijančevanje krajevnih in osebnih imen in priimkov, tako rekoč ni bilo; v majhni meri, v mestih malo, na deželi bolje, se je slovenščina obdržala v cerkvi in v ustanovah, ki jih je imela Cerkev npr. v Goriški Mohorjevi družbi. Onstran meje je danes italijanščina urad-

ni jezik in jezik javnosti in je premočna, kljub formalni zaščiti in dejstvu, da je slovenščina ob italijanščini v nekaterih občinah uradni jezik, kljub resničnim ugodnostim, ki jih v demokratični Italiji uživa, kljub zgledni razvejanosti v šolstvu; in še nismo upoštevali v zadostni meri tistega pojava, ki sta ga Susič in Sedmak v svoji dragoceni knjigi poimenovala *tih asimilacija*. Tostran državne meje pa so nekdanji šoloobvezni Slovenci (in tako tudi Hrvati v Istri) skozi vsa leta šolanja pridobivali znanje v tujem jeziku in ta je vplival in pravzaprav še vpliva na jezik najstarejše generacije. Sedanja (tudi tostran državne meje) pa seveda vsesava italijanščino, razen z osebnimi stiki, predvsem preko TV. Če je, na primer, drugod v Sloveniji jezikovni vpliv sodobne italijanščine občuten samo v kakšnem izrazu: *čao, pica, kapučino*, je na Primorskem drugače: na osrednji slovenski televiziji smo na primer pred nekaj leti ob elementarni nesreči na Bovškem iz ust očitno primorske novinarke slišali: *Zdaj čakamo na električiste*.

Prava poplava romanskega besedja v zahodnih narečjih ni presenetljiva in je tudi ni mogoče zaježiti. Skušamo pač ugotoviti, kaj je iz romanskega sveta prišlo, in še posebej, ali je mogoče kak jezikovni pojav pripisati neposrednemu stiku tudi starejših dob, ne le zadnjih desetletij. In pa, kadar je to mogoče, prepoznati neposredni romanski vir. Ta se večkrat dokaj jasno pokaže v glasovni podobi: prof. Tine Logar je v svojih izčrpnih anketah v Reziji in Benečiji ugotovil, da govori stara generacija čaza, kaže torej furlansko glasovno podobo, mlajša pa ne.

Najstarejši in najbolj dragocen vir je seveda anketa, bolje, veriga anket, ki jih je izvedel med svojimi številnimi in plodnimi obiski ob koncu 19. stoletja v Reziji in v Terski dolini poljski jezikoslovec Baudouin de Courtenay: *Materialien* prinašajo za slovenščino teh dveh ozemelj bogato, pristno gradivo, z vseh polj človeškega življenja.

Slovenci smo v preteklosti na zahodu mejili na "Ladine" (rabim izraz, ki ga je zapisal tržaški slovenist in raziskovalec slovenskih zahodnih narečij Pavle Merku), ne na Italijane; dandanes pa je furlanščina kaj šibka, ravno na ozemlju, ki meji na slovensko: v Trstu jo je v zadnjih dvesto letih uničila triestinščina, se pravi varianta beneškega narečja italijanščine (Gianfranco Folena, 'veneziano de là da mar'); jezikovno pomembni *Dialoghi piacevoli dell'antico dialetto triestino* (Giuseppe Mainati) so bili objavljeni v letu 1821 po izrecni izjavi avtorja, da bi se ohranil spomin na govor, ki izginja. V Gorici je furlanščina izrinjena na rob mesta, nekako tako kot slovenščina: prevladujoči govorjeni jezik je iz Trsta vrinjena triestinščina. (Doria, Pellegrini: "catapultata"). Slovenščina je zaradi stika z uradno, literarno italijanščino, (Furlanija gleda kulturno v Italijo od 15. stoletja dalje ali vsaj od smrti zadnjega goriškega grofa iz družine Thurn und Pusterthal, leta 1500, oziroma od razdelitve ozemlja na Goriško grofijo pod Habsburžani in

ozemlja zahodno od Idrije pod oblastjo Beneške republike, s sporazumom v Noyonu, 1516), že deloma v jezikovnem stiku z italijanščino, vendar na Goriškem močneje s furlanščino.

2.

Naš namen je opozoriti predvsem na kalke romanskega izvora; ti se nam zdijo pomembnejši kot prevzete besede. Vendar ne smemo zanemariti leksikalnih vplivov: treba je reči, da je v besedju dokaj romanskih prvin, ni pa zmeraj mogoče ločiti furlanskega vpliva od beneškega ali italijanskega, razen tam, ko to razlikovanje omogoča glasovna podoba prevzete besede.

V nekaterih pomenskih poljih besedja je romanski vpliv še posebej zaznaven; v dokaz bomo navedli le po nekaj primerov. Mislimo na:

človeka in njegovo duhovno življenje:

- dišpiet 'nagajanje' <frl. dispjet: *Ji /noni/ runam dišpiete* (Trinkov koledar, 1984, 135);
- fadija 'muka' <frl. fadije: *Brez maltre, težave an fadije* (Matajur);
- karitât 'usmiljenje' <frl. caritât: *Tu je na karitât pa jito* (De Courtenay, 1895, 295);
- langač 'jezik' <frl. lengaz: *Boge langač naš* (Matajur);
- mizerija 'revščina' <it. miseria: *Je z enim "ma" povedal Duceju, da je tu Mizerija* (Cuffolo, 20. 9. 1938)

značajske poteze:

- potonir 'vaški kurbir' <frl. putanîr: *Ka to biu dêm potonir* (De Courtenay, 1895, 1030);
- šuperbija 'oholost' <it. superbia: *An vsa njegova šuperbija* (Trinkov koledar, 1973, 83);
- žlancjo 'vnema' <it. slancio: *So imeli din lipi lipi žlancjo* (Steenwijk, 1992, 19).

zunanji videz; človeško telo:

- bave 'slina' <frl. bave: *Anu ne da na predicála, na je mela fin bave* (Matičetov, 1973, 85);
- boča 'usta' <frl. bocie: *S fajfo tu boče* (De Courtenay, 1895, 489);

socialni odnosi na vasi:

- kapo 'glava, poglavar' <it. capo: *Alora a rékal ti, ke bil kapo* (Matičetov, 1973, 60);
- zornada 'dnina' <frl. zornada: *Je hodu u zornade pog.*;
- paja 'plača' <frl. paja: *Ni majo dobro pajo alboj zornado* (De Courtenay, 1895, 298);

funkcije in dolžnosti:

- podestâ 'župan' <it. podestâ: *Povabili so na občino bivše podestâ* (Cuffolo, 23. 11. 1943);
- šindik 'župan' <frl. sindic: *Šindik gor s kantoniere, sekretar, meštri Žefu* (Matajur);

poklici in dejavnosti:

- marigon 'tesar' <frl. marangon: *Kristuš je marigon dielau* (Trinkov koledar, 1973, 65);
- cialar 'čevljar' <frl. cialiâr: *On dila cialar* (Matajur);

šola in prosveta:

- maeštro 'učitelj' <it. maestro: *Tu Plastiščah njemamo derita za mjet maeštro* (De Courtenay, II, 1904, 61);
- žornal 'časopis' <it. giornale: *Je pošlû tisto fotografijo u adan velik žornal* (Trinkov koledar, 1960, 86); *giornalin* (Vartac, 1994);

vojaštvo:

- klaša 'letnik' <it. classe: *Obedna druga klaša se ne more pohvaliti, da se lahko tako hitro zbere* (Matajur);
- alpin 'alpinec' <it. alpino: *To bila fantarija, bili alpina* (Steenwijk, 1992, 4);

ljudski prazniki:

- jiba grasa 'debeli četrtek' <frl. jóiba grassa: *Te den na to jibo-graso* (Steenwijk, 1992, 19);

cerkev in verski svet:

- plavan 'župnik' <frl. plavân: *Be, miša to je, jo reče plavan* (Steenwijk, 1992, 18);
- dutrena 'veronauk' <frl. dutrina: *Be, dutreno ni so nas wučili* (Steenwijk, 1992, 18);

preklinjanje:

- maladivat 'preklinjati' <frl. maledî: *Maladyna štrija jita* (De Courtenay, 1895, 200);
- *dio povero!, orko dindio* itd., pog.;

demonske sile:

- štrija 'vešča' <frl. stria: *A zene oblečejo kutuline na robe, za de na pride tuča al pa de štrioni se nastaknejo* (De Courtenay, 1988, 15);

življenje na vasi:

politika:

- voto 'glas' <it. voto: *Glasovi, voti naših ljudi* (Matajur);

gospodarstvo:

- marčat 'trg' <frl. marciât: *V soboto je v Čedadu marčat* (Trinkov koledar, 1986, 68);

prevoz, promet:

- makina 'avto' <it. macchina: *Makine s fureštimi targami* (Matajur);

pravne in upravne zadeve:

- gauža 'pravni spor' <it. causa: *So meli no gaužo, an an bil zgubil no gaužo ziz ni drugi kumunon* (Steenwijk, 1992, 2);
- oficijh 'urad' <frl. ofizzi: *Nie oficiha v Čedadu in Vidne, od sodišča do paražona, od sudajškega distreta do oficiha diela in do raznih patronatu, kamor bi ne šu pre Mario* (Trinkov koledar, 1992, 81);

zdravstvo:

- miedih 'zdravnik' <frl. miedi(c): *Urniki miediuh v Nadiških dolinah* (Matajur);

hrana, prehrana:

- pašta 'testenine' <frl. pasta: *Pa w minještro an ni bilu riza, somo djali suk, ko ni pašte* (Steenwijk, 1992, 5);

kuhinja:

- tont 'krožnik' <frl. tont: *An tont paštašjute* (Dom);
- plat 'krožnik' <frl. plat: *Nji oča prodaje plate anu mužúle ta dole Krowacje* (De Courtenay, 1895, 319);

oblačila, tkanine:

- breheše 'hlače' <frl. braghessis: *An žnidar, an šiva ábite, brehése* (De Courtenay, 1895, 328);

obutev:

- scarpe 'čevlje' <it. scarpe: *Ni maju mu djat pa čirivje, scarpe, ne?* (Steenwijk, 1992, 3);

hiša in okrog nje:

- džardin 'vrt' <frl. giardin: *Den lipi paleč fis tuw sridi jsega džardina* (Matičeto, 1987);

živina, prireja:

- mandrija 'pašnik' <frl. mandria: *mandrija, pog.*, tudi ledinsko ime;

denar, mere:

- palanka 'majhen denar' <frl. palanca: *Ti /Pust/ si nam snidal wse palanke, wse bečiče* (Steenwijk, 1992, 10);
- eto 'hektogram' <frl. eto(gram): *Ice je pezalo glih dva eta* (Matajur);

prosti čas, zabava:

- škerc 'šala' <frl. scherz: *Nie biu ku an škerc* (Dom);
- kope, baštoni 'igralne karte pri briškoli': *As od kope. Fant od baštonov, pog.*
- bala 'krogla' <frl. bala: *bala, balin, pog.*

živali:

- woča 'gos' <frl. ocia
- dindja 'puran' <frl. dindia: *Taw kokošarju na mela woče, dindje, race* (Matičeto, 1987);
- čingjale 'merjasec', <it. cinghiale: *Kartuče ki imajo paleton za čingjale* (Matajur);
- lokej 'polž' <frl. lacai: *Ruhac; tí ka nyma hiše, to lokéj* (De Courtenay, 1895, 945);

gozd:

- maša 'butara' <frl. mazza: *Se je spovedala, da je ukradla 'nu mašu'* (De Courtenay, 1988, 5);

rastline, rože:

- fruga 'sadeži, letina' <lat. fruges, stfrl. fruga: *De bi maria ta prechista diviza dala objuno frugo* (Bratuž, 1993, 16, 41);

vinograd, vinarstvo:

- vendema 'trgatev' <vendema: *Wso vandemo somo meli ta-pod jerpargo* (Steenwijk, 1992, 7);
- šiempla 'čebrič' <frl. sempla: *šiempla, pog.*
- vrste vina, Pirona 1935: *cividin, merlot, voštan* (frl. *avostan*), *merican* ('izabela'), *pinot, pikolit, kabernet, rafuoš* (frl. *rafuoš*), *rebula, teran*;

neživa narava, geografski izrazi:

- čamin 'dimnik' <frl. ciamin: *Dèm; hre karje dima wos čamín* (De Courtenay, 1895, 376);
- valada 'dolina' <frl. valada
- bošk 'gozd' <frl. bosc: *Par stareh tinpah valada Muzca ne ba pokrita od na velicaa boška* (Vartac, 1994).

3.

Izbrali smo samo majhen del gradiva, kjer je vidno

izposojanje iz romanskega jezikovnega okolja; zlasti iz furlanščine, kakor to večinoma dokazuje pisna podoba, in ta je gotovo dokaj zvest odraz glasovne. Posebej pa bomo navedli izraze za sorodstvo, pri čemer bomo ločili tiste za krvno od tistih za pridobljeno sorodstvo (po svaštvu ipd.) in pa seveda izraze za osebe zunaj pravega sorodstvenega odnosa, vendar na posameznika tesno vezane:

- parantat 'sorodstvo' <frl. parintât
- Ne so invidali wse nje parantat* (Trinkov koledar, 1968, 127); *Te boune, an te bohe, ne majo malo parantade* (Matajur); *Na famea na Osojah* (De Courtenay, 1895, 472); *fameia* (Logar, 1975); *None so ponovile navuodan* (Matajur); *Nonul je dal nonolnu* (Dom); *Moj non bis* (Vartac, 1994); *Bisnona Veronica* (Matajur); *Tista s karakterističnim facuolan na glavi je prababica* (bisnona) (Matajur); *bižinona, pog.*; *Od mih oćé dé to je moj bazawon, te stari dé. Bazovésa* (De Courtenay, 1895, 947); *Navuodi in pravniki* (pronipoti) (Matajur); *To j ma nječa. To je moj nawolt* (De Courtenay, 1895, 153); *Še sadalà moja njanja perè glavó takuo, s pokrivami* (Vartac, 1994); *Tuoj kužin Nino Kabasu. Ženina kužina* (De Courtenay, 1895, 201); *Ni moja taté nu kužine* (Steenwijk, 1992, 16); *Ni sta bila žemulina* (De Courtenay, 1895, 838); *To je muš ot mi sastré, to je muš mi sastré, kunjat. Kunjada* (De Courtenay, 1895, 153); *Se poguarjam z Fonzonam, muojim vaščanan an kunjadan* (Matajur); *Je le nuveč a je pustyl wse jimplantanu* (De Courtenay, 1895, 425); *Anu njaga nuviča ga je čakala* (De Courtenay, 1895, 25); *Dva purtona za dva para novičev* (Matajur); *Nuna. Ta nuna Lena. Non je iti ki darži na karstu* (De Courtenay, 1895, 1341);
- famea 'družina' <frl. famea
- nono 'ded' <frl. von
- <it. nonno
- navuod, frl. nevuot
- gnecia
- njanja, frl. gnagna
- kužin, frl. cusin
- žemulin, frl. gimul
- kunjat, frl. cugnât
- nuvič, frl. nuviz, -ič
- nun, frl. nono

	<i>Ti ti ne znaš več tvi'a nuna Barlem</i> (Matičeto, 1985); <i>Anu issò dôlsnost majo núnovi dardi itadéi, ki gneh fiózhovi majò potribo</i> (De Courtenay, 1913, 61);
fijoč, frl. fioč	<i>Ja be tela radi pry na vaše žanytke, na ma fijoča žanytke</i> (Trinkov koledar, 1968, 124);
santol, frl. santul	<i>Ti, ka ha je dâržal na kârsto, santol</i> (De Courtenay, 1895, 1341);
bajica, frl. bae	<i>Kambe ste dala Ježuša? - Ja se ga dala bajice</i> (Trinkov koledar, 1977, 117);
komare, frl. comari	<i>Pa tudi ve komare, ki ste že v letih</i> (Trinkov koledar, 1973, 81);
moros, frl. morôs	<i>Pride an liep moros jutre</i> (De Courtenay, 1988, 19).

Eno od intimnih semantičnih polj, rodbina, je bilo nenavadno močno pod tujim, romanskim vplivom. Glasovna podoba kaže skoraj zmeraj furlanski vpliv. A časopisni jezik je dandanes krepko izpostavljen literarni italijanščini in odtod dvojnice: *navuodi/pronipoti, bazave/bisnona*.

4.

Na splošno velja, da so samostalniki in od teh še posebej izrazi za konkretne reči v tujih jezikih laže sprejemljivi. Ravno zato se zdi, da dokazuje tesno povezanost zahodnega dela slovenske etnije z romanskimi sosedi dokajšnje število prevzetih pridevnikov, ti pa so po svoji naravi izrazi za abstraktnost, kot npr. *braf* 'dober, sposoben', *dišpetoven* 'prepirljiv', *flapast* 'uvel, onemogel', *forešt* 'tuj, nedomač', *furbast* 'zvit', *kapac* 'sposoben', *pront* 'pripravljen', *savih* 'moder', *stuf* 'naveličan', *štutast* 'neumen', *žvelt* 'nagel'. Večina se uporablja tudi kot prislov.

Izdatna je tudi bera prevzetih glagolov. Romanske glagolske osnove se brez težav vklaplajo v oblikoslovni sistem slovenščine na zahodu. Celo neosebne glagolske oblike, tako deležniki: *Ka ni ni čejo, ka to je proibino* (De Courtenay, 1895, 211), *La montagna na ni so-vencjonana* (Steenwijk, 1992, 17). Z redkimi izjemami, zaradi glasovne podobe, največkrat ni mogoče ugotoviti, ali gre za furlanski ali italijanski vir. Tudi ni mogoče trditi, da bi bilo število prevzetih glagolov kaj manjše v današnjem jeziku, ko knjižna norma v slovenščini zagotovo vpliva na jezik, saj je večina časopisnega jezika v knjižnem jeziku. Prevzete glagole najdemo v pridigah nadškofa Attemsa: *Bandisaite od sebe te perchleti nachiasti grech* (Bratuž, 1993, 10, 60), v obilju v anketah De Courtenaya: *Ja ti augurawan den dobar vijač* (De Courtenay, 1895, 8); *Hči se ma mužit, anu žané bajät. Se bajät te male uotroké* (De Courtenay, 1895, 69).

Najdemo jih v ljudskem izročilu: *To se čakaralo karje karje naa tympa* (Matičeto, 1973, 176), *Je vidu ta pod no čariešnje tri tatí, ki su se partil* (Tomasetig, 1981, 23), v otroških spisih, *Moj paiz to de lipe, a me plaže karje; No nediejo popudan sin pituravala ne dizenje od škuole; Ja e šinjè pensan na mo malo znankinjo* (Vartac, 1994), in močno zastopane v časopisnem jeziku, naj že gre za stare jezikovne vplive, *Jih ima štier/namreč nonne/ an vsi na videjo ure jo varvat an kokolat*, ali pa za čisto moderne zadeve, *Še prej ko so angleži žbarkal* (Matajur); *Nečejo pezat al bit na pot drugim* (Dom); *Iz številik o prebivalstvu, ki jih publikamo* (Dom).

Razen prislovov načina iz pridevnikov jih je najti kar nekaj za izražanje časa: *Alora so bili pasove* (Matičeto, 1973, 60); *Fratant, od vilje piernahta, so judje spravljale pouno vej okou vjenahtske brine* (Steenwijk, 1992, 19); *Ali ste mai čul kajšnega resnično reč: "Jes san žleht?" - Jest mai* (Matajur) in tako še *simper*, *muč tympa*, na volta: *Gresta no volto, Kristus an sv. Petar* (Trinkov koledar, 1987). Manj za izražanje prostorske razsežnosti: *Pujte, pujte, gotrica, indavent* (Matičeto, 1987), veliko za izražanje načina: *Hrete dret* (De Courtenay, 1895, 142), *Tana Solbice romunymo najboe frank ta met wsemy Rozejani* (De Courtenay, 1895, 311); *Nanče na'a kilometra na narejan avanti* (Matičeto, 1985); *Za "tutelo" so tudi oni dakordo* (Dom).

Najdejo se tudi izrazi za nedoločene količine: *Ben, njan da gremo dan fregulčec nutor w tinel* (Matičeto, 1987); *Pa kar je masa je masa!* (Matajur); *To ni miga ne zawo koj pruset* (Steenwijk, 1992, 18). Celo priredni vezniki *ma, pero, altroke, dunča, magari*, redkeje podredni: *Či, ja ba ni tela bit mati od ti utruk, ki so njan, nenči ba ni mi dali* (Steenwijk, 1992, 8).

5.

Posebno pozornost bomo posvetili kalkiranju, "nevidnemu izposojanju". Prepričani smo namreč, da kalk omogoča samo neposredni stik ali tudi sobivanje dveh ali več etnij na istem ozemlju, in pa seveda dolgotrajna simbioza teh etnij.

Znano je, da kalk, 'kalup', ni prav star términ. Še G. I. Ascoli, véliki italijanski jezikoslovec, je uporabil samo glagol "kalkirati" (AGI, IV). A pojav je zaznal že eden znamenitih Slovencev, Jernej Kopitar, ko govori o skupnih jezikovnih črtah v treh genetično nesorodnih balkanskih jezikih: bolgarščini, romunščini ("walachisch"), albanščini. Sto let kasneje je danski jezikoslovec Kristian Sandfeld to jezikovno situacijo srečno poimenoval *linguistique balkanique*. Kopitar je našel skupne jezikovne črte, torej kalke, v zapostavljanju določnega člena, tudi svojilnega zaimka, v šibki rabi nedoločnika, in s tem, za romunščino predvsem, v drugačni zgradbi analitičnega futura, ne z modalnim glagolom obveze, *habere*, kot je to običajno v vseh romanskih jezikih, ampak z glagolom 'hoteti'.

Za jezikovni vpliv stičnega jezika se nam zdi kalkiranje pomembnejše od prevzemanja besed. Pri tem je dobro razlikovati med pomenskim in skladdenjskim kalkom. Pri prvem je iz tujega jezika posnet pomen: neki término, neka beseda je privzela pomen, ki ga sicer v našem jeziku nima; pri tem pa zgradba sintagme, kadar gre pač za sintagmo, ni načeta: sintagmo "dobra igra" v slovenščini prav lahko uporabimo, vendar ne pomeni istega kot pri balinanju, kjer je tehnični término. Struktura je obstala, a privzela je pomen, ki ga sicer nima; *dobra igra* ima po našem mnenju svojo pomensko utemeljitev v furlanskem izrazu *pała de bon zuc* (Pirona, 1935): balinar zaluča svojo kroglo, pridržuje pa si pravico, da jo vzame nazaj, kot da ni bila igrana, če bi se pri natančnejšem merjenju izkazalo, da bi mu krogle ne bilo treba vreči. Balinanje so najbrž na Kranjsko prinesli furlanski delavci, na Kranjskem se je bolj kegljalo.

Še enkrat romunščina: je edini romanski jezik, ki pozna ljubeznivi jutranji pozdrav *buna dimineața*, povsod drugod se sliši samo *bon jour*, *buenos días*. Razlog bo skoraj gotovo psihološki, Rimljani so bili na moč vraževerni in zaželeli komu "dobro jutro", bi pač pomenilo pokvariti mu dan. Romuni, ali bolje romanizirani Daki, so ga že morali prevzeti iz slovanskega sveta.

Za skladdenjski kalk imamo strukturo, ki v jeziku ni znana. Ker je izražanje časa za normo v slovenščini drugačno kot pri Primorcih, moramo imeti "ob štirih in pol" za romanski jezikovni vpliv. Tudi ta struktura v slovenščini eksistira, a ne v tem pomenu. To je torej semantični kalk, kot je "tirare sù i bambini" kalk po nemškem vzorcu, kar je pojasnil že Ascoli. Prav v Kopru so me pred leti opozorili na pojasnilo TV: *je padla linija*, kar je kalk po it. "è caduta la linea".

Kalkiranje imamo za pomembnejšo črto pri medsebojnem vplivanju. Izhajamo iz prepričanja, da je kalkiranje mogoče samo ob neposrednem stiku etnij in s tem dveh jezikov. Za romansko-slovanske stike vemo, da je, če izvezemo romunščino, ki je že dolga stoletja potopljena v slovansko morje, dandanes edino stično ozemlje italijanska samostojna dežela Furlanija-Julijska krajina v svojem najbolj vzhodnem delu, torej v pokrajinah Trst, Gorica in Videm, tu vsaj na vzhodu, in pa zahodna obala Istre. Torej precej drugače kot germansko-romanski stični jezikovni svet; drugače pa tudi po številnosti pojavov, ki so razločljivi samo z vplivom tujega, stičnega jezika.

Tu jemljemo v pretres samo stično slovensko-romansko situacijo in še to omejeno na Goriško in na slovenske zahodne govore v Videmski pokrajini, torej v Kanalski dolini, Rezijski in dolini Tera. Bilo je že povedano, kaj vse so jezikoslovci dognali; zanima nas predvsem skladdenjski vidik, in za tega lahko iz našega gradiva navedemo kar nekaj jezikovnih pojavov, kjer se zdi, pri kalku je prepričanost mnogo manjša kot pri prevzetih besedah, da gre za romanski, predvsem za furlanski jezikovni vpliv. Vodilo je zmeraj eno in isto:

neka raba oblike ali neka struktura, sintagma se v našem gradivu pojavi, a osrednja slovenščina take sintagme ne pozna, pač pa jo lahko ugotovimo v stičnem romanskem jeziku, v furlanščini, v beneščini ali v normirani italijanščini. Sintaktične pojave je kot prvi izčrpno obdelal Pellegrini že leta 1969; morda je kaj pripisal romanskemu vplivu, kar je že znano v govornem jeziku, največkrat v osrednjih slovenskih narečjih, npr. slabljenje dvojine in slabljenje srednjega spola. Ta dva pojava nista omejena na zahodna narečja.

Za kalke po romanskem vzoru imamo tele skladdenjske pojave:

- rabo določnega, včasih tudi nedoločnega člana ob samostalniku:

Tou Bardskem kamunu to more kontate te jude na ne roke (Matajur);

Da vas is celliga serza aku en otsha svoiga jedainiga senu jubim (Bratuž, 1993, 9, 8);

- ženski spol mestnih imen:

Bengasi je četrtič menjala gospodarja (Cuffolo, 31. 1. 1942);

Dolenji Barnas: nova beneška Medjugorje (Matajur);

- množina samostalnika v moškem spolu za izraz več oseb, zlasti pa za zakonsko dvojico:

Moji noni se spomnijo (Vartac, 1994);

Gospodarji so jih /Kristusa in sv. Petra/ sparjel tu hišo (Trinkov koledar, 1948, 136);

So se bratje (na objavljeni fotografiji so 3 sinovi in eno dekle) *nazaj srečal* (Matajur);

- drugačna zgradba za odnose, ki jih v normirani slovenščini izražajo skloni:

Ta sgrableni nasrechni sin od evangelia (Bratuž, 1993, 18, 32);

Sveta Maria od Zdravja ... sv. *Maria* zdravja (Matajur);

Telega stagiona jo na morta narest (Matajur) ("Odkrimo pokrú");

Naši puobi, komandant u glavi, *so se pokadili po listnjakih* (Matajur);

- stava pridevnika ob samostalniku:

Trawa zelena. Arbol zalen (De Courtenay, 1895, 1098);

Imeu je oci in mater že parlietne (Trinkov koledar, 1981, 103);

Niesan hodu u šuolo slovejsko (Dom);

- drugačna zgradba za izraz časovnih razsežnosti:

So bile dénijst wor (Steenwijk, 1992, 7);

So že deset liet, ki hoden na Mlado briezo (Matajur);

- zaimek zlasti ob meteoroloških glagolih:

To ne lije, to se će prignat (De Courtenay, 1895, 89);

Alora to stalo no nuč, to svitilo no hermalo (Matičev, 1985);

To će karje karje caffellate za jest šterc (Steenwijk, 1992, 11);

- nenaglašeni zaimek ob glagolu, tudi če je osebek izražen:

- Onde sin an se je uzel* (De Courtenay I, 1895, 1);
Buh on se obarnuw, pobraw to podkow (Trinkov koledar, 1970, 94);
 - nenaglašeni zaimsek za povzemanje sicer izražene-ga predmeta:
Toninacu mu se je mudilu (Logar, 1993);
Danielo jo pozna puno judi iz naših dolin (Matajur);
 - zadrege ob glagolskem vidu in vrsti glagolskega dejanja:
Novico smo bli že tekrat napisal. Seda objavimo fotografijo an jim ponovmo naše voščila (Matajur);
An se je polamentú (De Courtenay, 1988, 14); (Matajur);
Alora slama je popensala an moment (Logar, 1993);
 - nenavadna raba reflektivnega glagola in obratno:
Kapučeto roso se je zablá tuo, kar je ne mama rakomandala (Logar, 1993);
San se začeu pliest gor po adni lindi (Dom);
Tudi za me Mlada Breza je končala, pa za me je končala za nimar (Matajur);
 - vezava glagola:
Ja wan prosin no gracjo (Matičeto, 1985);
Kocher David je jokal Absalona (Bratuž, 1993, 8, 15);
V Milanu, Turinu in Veroni so ljudje žvižgali nemške vojake (Cuffolo, 30. 1. 1941);
 - drugačna vrednost glagolskih paradigem:
 se vidimo, se slišimo, pog.;
 - pogostna raba glagolskih perifraz:
Ste skoro reval čarte pysat (De Courtenay, 1895, 524);
Ko končamo smučat, pog.
Kaj hočete, da vem jaz, je odgovoril čemerno naktar (Čuk na pal'ci, 1923);
Kdo hočete, da vam piše? (Pahor, 1955, 145);
Sen takuo utrujena, da ni potrebno nič za me stuort zaspát (Matajur);
 - v stavku, neodvisnem ali odvisnem, ni upoštevan običajni besedni red:
Do po pot Toninac je sreču nu petjarcu (Logar, 1993);
- An dan an jager je hodu če po ni host* (Tomasetig, 1981, 25);
Sporočamo vam, da naši uradi bojo zaprti od ponedeljka, 24., do ponedeljka, 31. decembra (Matajur);
Vino je bilo slabo; ga smo pustili na mizi, pog.;
 - isto velja za sestavljene glagolske paradigme:
Sem poslušal z zanimanjem (Merkù, govorjeno);
Sem prebral, kar je izšlo napisano, (Rebula, zapisano);
 - svojska zgradba nikalnih stavkov:
Za srečo, nie biu ku an škerc (Dom);
Ne vsi partizani so se mogli umakniti čez Nadižo (Cuffolo, 6. 6. 1943);
 - upoštevana je romanska, oz. latinska sosledica časov:
Mož je parsegu da je stau tu na svoji zemlji (Trinkov koledar, 1974, 75);
Farmošter je pridgu, pa nie blo videt de žene so se jokale (Trinkov koledar, 1974, 99);
An se je zmisnu, de zluodi dol u kripi je biu pun prahu (Tomasetig, 1981, 45);
 - pogostna raba nedoločniškega odvisnika:
An ju je peju nazaj damu brez baka videt (De Courtenay, 1988, 17);
Za pret skuhat je kurila s slamo (Logar, 1993);
Toninac, tiste videt, je teu von s kože od fote (Trinkov koledar, 1977, 98);
 - izbira glagolske paradigme v obeh delih hipotetične periode:
Če želodi so bli valic ku muloni, sada si biu martul (Tomasetig, 1981, 42);
Bej tu bilo tup tedne, ni tešov račet mišo tana Subice (De Courtenay, 1895, 948);
Ma hčy je wzela Mucesa, tahá staraha deda, ke ha ni (tešon) tehon, baj an bi bil méł wso Rezjo, ja ha ni jímahon, njaha (De Courtenay, 1895, 577);
Bešemo vedeli, ko za dna ušjawa, skuljawa krepa ma prejte skuza Učjo, tešemo cesto naredit (Matičeto, 1992);
Ma cí bešajo paršle ti drugi, nemici, ni tešajo ga wstrilit (Steenwijk, 1992, 12).

LOAN WORDS AND CALQUES IN THE WESTERN SLOVENE LINGUISTIC AREA

Mitja SKUBIC

University of Ljubljana, Faculty of Arts, SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2

ABSTRACT

Since the idioms of the western Slovene linguistic area have for centuries been exposed to the strong linguistic influence of the Romance languages, the fact that they possess a great number of Romance linguistic elements is to be expected. The aim of the article is to present the current situation and stress in particular that aside from

numerous loan words there are also many calques, semantic and syntactic, and it is precisely this fact that proves how powerful the linguistic influence of the Romance environ has really been. The article argues that the vital condition necessary for an imitation of a foreign linguistic pattern to take place – unlike a simple adoption of foreign words – is coexistence of ethnicities in the same territory in a continuous and centuries long contact.

Key words: Friulian idioms, Slovene idioms, languages in contact, calques, western Slovenia

VIRI IN LITERATURA

Ankete Logar – Ankete prof. T. Logarja. Dostopne na SAZU.

Benacchio, R. (1994): Peculiarità morfosintattiche del dialetto resiano. Firenze.

Bratuž, L. (1993): Karel Mihael Attems, Slovenske pridige. Trst, Založništvo tržaškega tiska.

Cuffolo, A. (1985): Moj dnevnik: z važnimi dogodki od leta 1938 do leta 1946. Udine, Società Cooperativa Editrice Dom.

Czörnig, C. (1987): Gorizia, la Nizza austriaca. Gorizia, Cassa di risparmio di Gorizia.

Čuk na pal'ci (1923–24): Čuk na pal'ci: humoristični list. Gorica, Narodna tiskarna.

De Courtenay, J. B. (ed.) (1895): Materialien zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie., I: Resianische Texte. Sankt Petersburg, Tipografija Imperatorskoj Akademii nauk.

De Courtenay, J. B. (ed.) (1904): Materialien zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie, II: Sprachproben in den Mundarten der Slaven von Torre in Nordost-Italien. Sankt Petersburg, Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

De Courtenay, J. B. (ed.) (1913): Materialien zur südslavischen Dialektologie und Ethnographie, III: Resianisches Sprachdenkmal "Cristjanske uzihilo". Sankt Petersburg, Buchdruckerei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

De Courtenay, J. B. (ed.) (1888): Materiali, 4. : per la dialettologia e l'etnografia slava meridionale / za južnoslovansko dialektologijo in etnografijo : testi populari in prosa e in versi raccolti in Val Natisone nel 1873 / Ljudska besedila v prozi in verzih zbrana v Nadiških dolinah leta 1873. Trieste / Trst, Editoriale stampa triestina e Centro studi Nediza.

Dom (1985–1991): Dom: kulturno verski list. Čedad, Most piccola società cooperativa.

Frau, G. (1984): I dialetti del Friuli. Udine, Società Filologica Friulana.

Francescato, G. (1985): Elementi romanzi nella parlata slovena di Mersino alto (Udine). V: Zbornik u čast Petru Skoku. Zagreb.

Francescato, G. (1987): Per lo studio dei contatti tra friulano e sloveno. Romania e Slavia adriatica. Festschrift für Žarko Muljačić, Hamburg.

Godini, N. (1984): Sulla penetrazione dei prestiti romanzi nello sloveno. Linguistica 24.

Logar, T. (1975): Slovenska narečja. Ljubljana, Mladinska knjiga.

Matičetov, M. (1973): Zverinice iz Rezije. Ljubljana, Mladinska knjiga, Trst, Založništvo tržaškega tiska.

Matičetov, M. (1985): Žužufet. V: Trinkov koledar. Čedad, Zadruga Lipa, 122–149.

Matičetov, M. (ed.) (1987): 3 lisičke gotrice. Pravil Štifen tav mlinu, prepisal M. Matičetov.

Matičetov, M. (1992/93): Od koroškega gralva 1283 do rezijanskega krajaua 1986. JiS 38, 5, 168–174. Ljubljana.

Merkù, P. (1970/71): Sprehod skozi tersko besedišče. JiS 16, 8, Ljubljana, 259–260.

Novi Matajur (1985–1990): Novi Matajur: tednik Slovencev videmske pokrajine. Čedad, Založništvo tržaškega tiska.

Pahor, B. (1955): Mesto v zalivu. Koper, Lipa.

Pellegrini, G. (1972): Contatti linguistici slavo-friulani, Saggi sul ladino dolomitico e sul friulano. Bari.

Pirona-Carletti-Corgnali (1935): Il nuovo Pirona – Vocabolario friulano. Udine, Bosetti.

Skubic, M. (1997): Romanske jezikovne prvine na zahodni slovenski jezikovni meji. Ljubljana, Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Spinozzi Monai, L. (1995): Kategorija spola v nadiškem narečju: nekaj vprašanj. SR, 43, Ljubljana, 411–425.

Steenwijk, H. (1992): The Slovene dialect of Resia: San Giorgio. Amsterdam, Rodopi.

Šturm, F. (1927): Refleksi romanskih palataliziranih konzonantov v slovenskih izposojenkah. ČJKZ VI, Ljubljana.

Tomasetig, A. (1981): Pravce mojga tat an moje mame. Trst, Založništvo tržaškega tiska.

Trinkov koledar (1959–1994): Trinkov koledar, I–XIV. Čedad, Lipa.

Vartac (1999): Vartac: slovenska narečna besedila in risbe otrok iz Videmske pokrajine / Testi dialettali sloveni e disegni dei ragazzi della provincia di Udine. Špeter, Beneški študijski center "Nediža".

Weinreich, U. (1974): Lingue in contatto. Torino, Boringhieri.